

הרב יעקב מדן

האמת הכוללת בפרשנות התנ"ך

כל תפיסת עולם וכל שיטה פרשנית מורכבת מעיקר וטפל. עובדה זו אינה הופכת את הטפל למה שהו שניתן להתעלם ממנו, שהרי גם הוא חלק מתפיסת העולם, אולם ודאי נחטא לאמת אם נתמקד כל הזמן אך ורק בדבר הטפל במקום בעניין העיקרי. טענה זו כוחה יפה גם ביחס להערכת דמותם של גדולי האומה כפי שעולה מהכתובים. לגבי חלק מדמויות אלו אנו מוצאים תיאורים של חטא. ברור שמי שיבחר מעתה להתמקד רק בחטא זה ולא בתמונה הכוללת המציגה אותם בגדולתם, חוטא לאמת ומסלף את דברי התנ"ך. מצד שני, לא ניתן ואף אסור להתעלם ממה שרוצה התנ"ך ללמדנו בסיפור זה. עיקרון זה נכון גם כאשר אדם בא לבחון תפיסת עולם שונה מהמוכרת לו. גם אם הוא פוגש דברים הצורמים לאוזנו ואינם עולים בקנה אחד עם תפיסת העולם שעליה התחנך, הדרך להכריע האם השיטה היא מקובלת ויכולה להיכלל בתוך עולם בית המדרש היא על פי בחינת העניין העיקרי דווקא. הנקודה המרכזית והעיקרית היא זו שקובעת, ואילו הפרטים, גם במקום שהם צורמים, הם חלק מחילוקי הדעות המקובלים מאז ומעולם בתוך בתי המדרש. נציין מספר דוגמות:

א

פרופ' נחמה ליבוביץ נמנית עם גדולי חלוצי החינוך לאהבת המקרא בדור התקומה ובדור שאחריו. האומנם היא ראויה לתואר מכובד זה?

* מאמר זה התפרסם בעיתון בשבע, גיליון 502, כ"ט בתמוז תשע"ב, תחת השם 'נייר עמדה – סיכום המחלוקת'. המאמר מובא כאן עם תוספות ושינויים.

הבה נבחן: בדף הראשון של ספרה עיונים בספר בראשית (ירושלים תשכ"ז, עמ' 4), היא מביאה את פירושו של ר' שלמה דובנא ב'ביאור' שאותו כתב יחד עם משה מנדלסון, אבי תנועת ההשכלה, והיא מסכימה עם ביאורו. באותו עמוד היא מביאה את דברי פרופ' גוטמן בספרו דת ומדע. בעמ' 7 היא מביאה את פירושו השנוי במחלוקת של אבן כספי. פירושו של פרופ' קאסוטו ממתין עד עמ' 9 ושוב בעמ' 11. פרופ' יצחק בער בעמ' 18, ופרופ' היימן בעמ' 19 יחד עם פנו יעקב, ועוד היד נטויה. לפחות חלק מן הנוכרים הם אנשים שספק אם חובש ספסלי בית המדרש הממוצע היה מסכים לשתות יין שהללו ימזגו לו. האם יש בדרכה של נחמה כדי לפסול את ספרה? דומה שמי שיאמר כך היום, אינו אלא מן המתמיהים. בענוותה, ביראת ה' שהייתה בה, בחכמתה ובתבונתה הפדגוגית הביאה נחמה אצל רבים מספור לאהבת המקרא, לאהבת פירושי חז"ל ומדרשיהם ולאהבת פירושי המפרשים מבית המדרש, מרש"י ועד הר"י אברבנאל וגם רבים אחריו. היא הלכה בעקבות הרמב"ם, שאמר: "ושמע האמת ממי שאמרה", ואיש לא יחשוד בה שעשתה זאת משיקולים זרים לאהבת תורת ה'. מבחנה בבית המדרש היה בשלוש נקודות: א. מידת הכבוד שהתייחסה בו למקרא ולאישים שהמקרא חפץ ביקרם; ב. מידת הכבוד שבו התייחסה למדרשי חז"ל ולמפרשים המקובלים עלינו; ג. עד כמה תרמו כתביה ושיעוריה לאהבת ה' וליראתו ולאהבת תורתו ומצוותיו. איש לא יחלוק על כך שבכל שלוש הנקודות ציוניה גבוהים מאוד.

אך אילו היה מאן דהוא מחטט ומביא לפני רבנים שונים שאינם יודעים את פועלה רק מספר מובאות מן הסוג שהזכרתי ולא את כלל דבריה, אפשר שהיו רבנים אלו מוציאים איסור על לימוד ספריה.

ב

זכיתי לשמוע בצעירותי את שיעוריו של מוה"ר צבי יהודה קוק זצ"ל, ותוכנם היה מלא ביראת ה' ובאהבתו, וגם בכבוד רב לגדולי האומה

הנזכרים במקרא. בין גדולי האומה ניתן ללא ספק למנות את חזקיהו המלך, שבמקרא נאמר עליו: "בה' אלהי ישראל בטח ואחריו לא היה כמוהו בכל מלכי יהודה ואשר היו לפניו. וידבק בה' לא סר מאחריו וישמר מצותיו אשר צוה ה' את משה" (מל"ב י"ח, ה-ו). הופתעתי אפוא לראות יום אחד בסיכומי שיעורי הרצי"ה על חזקיהו את הדברים הבאים: "לא היה לו [= לחזקיהו] עוז וכוח לשיר שירה אמיתית כמו 'אז ישיר משה' וכמו שירת דוד הכלל-ישראלית, מפני קטנות אגואיסטית"¹. הופתעתי גם מן התוכן וגם מן הסגנון, ואינני מקבל בשום פנים את הפירוש המופיע בשמו של רבנו, שחזקיהו הטה את הגיחון אל תוך העיר בימי מצור סנחריב מסיבות אנוכיות. אולם, היש בכך כדי לפסול, חלילה, את דבריו של הרצי"ה המוחזק לנו כמחנך דגול ליראת ה' ולאהבתו, לאהבת תורה ולאהבת העם והארץ? הרצי"ה ידע מה שאמר, ואין לי להרהר אחריו.

אך אם היה מאן דהוא מראה את הפסקה הזאת ודומותיה לפני רב חשוב שאינו מכיר את הרצי"ה ופועלו, אפשר שהיה פוסל את דבריו. שוב: מבחנו של הרצי"ה הוא בעולה מכלל דבריו ומכלל שיעוריו. בדבריו היה הרבה חינוך לאהבת ה', הייתה בהם הכרה גדולה מאין כמותה בגדלות המקרא ואישיו, וכאמור, אין להרהר אחריו.

ג

ניטול דוגמה קדומה יותר: המלבי"ם היה מגדולי המפרשים בדורות האחרונים. בפירושו למעשה העקדה (בראשית כ"ב, ב) הוא טוען, שאברהם לא דקדק היטב בהבנת דבריו של הקב"ה, ואילו חקר והעמיק בדברים, היה מבין שהקב"ה לא ציווה עליו מעולם לשחוט את יצחק. המלבי"ם אמנם מדגיש, שטעותו של אברהם הייתה מצד

1. הרב ש"ח אבינר (עורך), שיחות הרב צבי יהודה – ארץ ישראל, ירושלים תשס"ה, עמ' 180-181.

אהבת ה' וחשקו הגדול לקיים את מצוות ה', אך יכולתו של נביא כאברהם לטעות בהבנת דבר ה' אליו מעלה קושיות רבות. זאת ועוד, ההבנה שאברהם טעה בעקדה אומצה על ידי פירושים רפורמיים בני אותה תקופה, ולא נאריך. גם בחטאו של דוד בפרשת בת-שבע ואוריה נקט המלבי"ם לשון חריפה מאוד בביקורתו על דוד, שנח בביתו ולא יצא למלחמה.

מי שהיה יודע מן המלבי"ם רק את פירושים אלו, מה היה חושב על האיש הדגול ועל פירושו היקר והחיוני? ! פירושו של המלבי"ם למקרא עומד ללא ספק, ולא עליי לומר זאת, בכל קנה מידה של חינוך לגדלות המקרא ואישיו ולגדלות פירושיהם של חז"ל ושל המפרשים הקדמונים. תרומתו להאדרת התורה בעם ישראל גדולה מאוד, ולכן אנו מקבלים את פירושו הנזכרים בעקדה ובפרשת בת-שבע ואוריה כדעה נוספת בקשת הדעות שבבית המדרש. איננו פוסלים אותה, ובוודאי שלא את האיש ואת כל ספריו.

ד

הר"י אברבנאל, שקדם למלבי"ם בארבע מאות שנה, כונה בפי מרן ה'בית יוסף' בתואר "הנשר הגדול"². הוא טען בנחרצות, שדוד נכשל עם בת-שבע בהיותה אשת איש. את דעתו של רבי יהודה הנשיא, המקל בחטאו של דוד, תלה הר"י אברבנאל בכך שהוא עצמו התייחס על בית דוד, ולא משום שזו הייתה האמת. לטעמי, פירושו קשה מנשוא, כמו גם דבריו על רבי יהודה הנשיא (את הגמרא האומרת זאת אני נוטה לפרש בדרך שונה). בהקדמתו לפירושו לספר ירמיהו טוען הר"י אברבנאל, שבירמיהו רבו הטעויות הלשוניות ומקרי הקרי והכתיב, משום שירמיהו החל את נבואתו כשהיה נער, ולא היה בקי בלשון. גם כאן פירושו נראה לי קשה מנשוא, ויש לי שאלות רבות עליו. אך כלום מפקפק מאן דהוא היום על מידת הכבוד שהר"י

2. אורח חיים, סימן קסח, ד"ה והרמב"ם.

אברבנאל חולק למקרא ולאישיו, לחז"ל ולמפרשים הקדמונים? !
כלום סבור משהו היום שבידו לפסול חלק מפירושו של הר"י
אברבנאל? !

ה

נקדים לתקופת הראשונים. לאחרונה חרה אפו של הגר"א נבנצל שליט"א על התבטאות בעניין חטאו של דוד בכת-שבע. לדברי הכותב, חז"ל במדרשם שכת-שבע לא הייתה אשת איש רצו ללמד זכות על דוד, וגדול שכרו של המלמד זכות, אך את המקרא יש ללמוד כפשטו. הגר"א נבנצל התבטא כלפי הכותב במילים חריפות, אך אלו הם דבריו של הריב"ן, חתנו של רש"י ומגדולי הראשונים:

ואע"פ שגדול חטאו בענין בת שבע כפלי כפלים, ואע"פ שרבותינו ז"ל הפכו לזכות משפטו, שכרם הרבה, אבל אין מקרא יוצא מדי פשוטו (תשובות חכמי פרובינציא, סימן עא).

עוד כתב הגר"א נבנצל על ראובן, שלא ייתכן ששכב עם בלהה פילגש אביו:

מי שחושב שראובן, דוד ואחרים מגדולי ישראל... אנשים שהידרדרו עד לקצה המרוחק כל כך מן הקדושה, אדם שכזה אינו אלא טועה.³

אמנם, שאלה זו שנויה במחלוקת תנאים בספרי דברים (פיסקא שמז) ובגמרא במסכת שבת (נה ע"ב), ואף מפרשינו הקדמונים נחלקו בכך. הרד"ק וסיעה שלמה של ראשונים הבינו את חטא ראובן כפשטו, וכי נאמר עליהם במוחלט שאינם אלא טועים?

ניתן להמשיך ולהכביר מילים על דברים שאומרים חז"ל ורש"י במקומות שונים על משה רבנו, על התנהגותו של יוסף בפרשת אשת

3. שיחות לספר בראשית, ירושלים תשמ"ט, עמ' שעט.

פוטיפר ועוד דברים רבים. אך כל דבריהם מלאים וגדושים באהבה גדולה לאישי המקרא ובהבנה עמוקה איך להתייחס לאישים ששרתה עליהם רוח נבואה או רוח הקודש.

האם נוכל ללמוד מדבריהם לזלזל חלילה או לנהוג בקלות ראש באישי המקרא? ודאי שלא! הקב"ה היה עם יוסף ועם דוד, ורוחו צלחה על יפתח ועל שמשון. הנביא העיד על גדולתם של חזקיהו ושל יאשיהו, ובניו של יעקב התאספו כאחד כדי לומר ביום מותו את הפסוק "שמע ישראל". חז"ל והמפרשים העריכו מאוד את אישי המקרא וידעו את גדולתם, אך הם באו אליהם לעתים בביקורת, ואפילו בביקורת קשה. הם עשו זאת בשל הדרך שבה הם למדו את הנאמר במקראות וגם בשל ראייה כוללת, שאינה מוכנה 'לטייח' חטאים שעלול גם אדם גדול שבגדולים לחטוא לעתים בגלל הוראות היתר או בגלל מניעים אידאליסטים. לדידם, במצבים אלו החטא הוא עדיין חטא, והוא מחייב עונש או כפרה. לא בכל דבר חשבו חז"ל והמפרשים מחשבה אחת, ורבו המחלוקות ביניהם בשאלות האם להעדיף את הסנגוריה או את פשטי המקראות, מהם פשטי המקראות ומהי סנגוריה אמיתית.

הטענה הנשמעת היום, שלהם היה מותר ולנו אסור – אינה מקובלת, שהרי אם לא חז"ל והמפרשים יקבעו לנו את הגבולות, מי ייקח על עצמו את הסמכות לקבוע אותם?!

עלינו ללכת אפוא בדרכם של חז"ל ולאמץ את העקרונות

הבאים:

א. הנחת הבסיס של כולנו חייבת להיות גדלותו של המקרא וגדלות האישים שהוא חפץ ביקרם; ב. הנחת הבסיס של כולנו חייבת להיות גדלותם של חז"ל וגדלותם של המפרשים; ג. על כולנו לעשות הכול כדי שלימוד המקרא יביא לאהבת ה' וליראתו; ד. שערי פירושים לא ננעלו, ואל לנו לחנוק כוחות יצירה בפרשנות המקרא ובפרשנות חז"ל ההולכים בדרך הנזכרת; ה. כשהביקורת בפירושו מתאימה לדעתנו לרוח המקראות ולפשטם, היא נאמרת מתוך כבוד למקרא

ולאישיו ולדברי חז"ל והיא מסויגת בתוך הגבולות שחז"ל והמפרשים הציבו לנו – לא בהכרח יש בה פסול; ו. מותר שתהיינה מחלוקות בינינו על העדפת עיקרון אחד על חברו, ובלבד שהמחלוקת תכלול בקרבה את העיקרון שדרך ארץ קדמה לתורה.